

Mykolės Krinickaitės teatras (1941–1944)

RIMAS DRIEŽIS

Vilniaus teatras LĖLĖ, Arklių g. 5, LT-01129 Vilnius

El. paštas: lele@teatraslele.lt

Lietuviško profesionalaus lėlių teatro istorija neilga – prasidėjusi 1936 m. Kaune Stasio Ušinsko įkurtu marionečių teatru ji buvo pratęsta Vilniuje; čia 1941 m. prie dramos teatro *Vaidila* ėmė veikti Mykolės Krinickaitės vadovaujama lėlininkų grupė. S. Ušinsko teatras gyvavo gana trumpai, o įsisiūbavusi M. Krinickaitės veikla 1944 m. tapo Vilniaus valstybiniu lėlių teatru, kuris veikė net iki 1949-ųjų.

Raktažodžiai: lėlių teatras, marionetė, scenografija

Akivaizdu, kad tarpukariu Europos lėlių teatro atgimimas stipriau buvo juntamas Lenkijos pasienio miestu paverstame Vilniuje nei laikinąja Lietuvos sostine vadintame Kaune. Vilniečiams padėjo senesnius laikus menanti lėlių teatro tradicija, o S. Ušinskui Kaune teko dirbti vienam. Savo teatro idėją jis parsivežė iš Paryžiaus, ir nors jo marionečių vaidinimą „Silvestras Dūdelė“ (pjesės autorius Antanas Gustaitis, premjera 1936 05 06) žiūrovai ir spauda sutiko palankiai, valdžios nenorui šalia dramos ir operos finansuoti dar ir lėlių teatrą visuomenė buvo abejinga. Jai marionečių teatras greičiau buvo iš užsienio grįžusio jauno menininko autorinė „akcija“, galinti sužavėti vienkartinę egzotiką, bet kažin ar pajėgi reikštis kaip repertuarinis darinys. S. Ušinskas iš tiesų labiau rėmėsi moderniųjų dailės srovių atradimais nei tradicinio lėlių teatro evoliucija ir tuo aplenkė laiką. Jo kūrybiniai iššūkiai tapo aktualūs tik 7-ajame XX a. dešimtmetyje, kada Vilniuje ėmė skleistis Vitalijaus Mazūro talentas, o iki tol visuomenei svarbesnė buvo M. Krinickaitės pozicija – skleisti lietuvių lenkėjančiame Vilniaus krašte. Tuo *Vaidilos* lėlininkų spektakliai buvo brangūs Vilnijos lietuviams, bet jų populiarumą lėmė ne vien lietuviškas žodis. Iki vokiečių okupacijos Vilniuje veikę teatrai (*Maidim*, *Bajka*, *Wilenski teatr lątek*) jau buvo spėję įskiepyti publikai lėlių teatro poreikį, tad ir lietuviškai prabilusios lėlės vaidino perpildytose salėse. Su minėtais lenkiškojo Vilniaus teatrais būta ir kitų sąsajų. Štai Bostone (JAV) išleistoje „Lietuvių enciklopedijoje“ (1958, t. 14, p. 376) rašoma, jog M. Krinickaitės teatro „lėlės, valdymo priemonės bei technika buvo paveldėta iš anksčiau veikusio lenkų lėlių teatro“. Kadangi M. Krinickaitės lėlių vaidinimai prasidėjo tik po to, kai Vilnius jau buvo vokiečių kariuomenės rankose, šis enciklopedijos teiginys kelia įvairiausių minčių ir klausimų. Ką reiškia „perėmė“ ir apie kurį lenkų teatrą čia kalbama?

Pirmas M. Krinickaitės lėlių spektaklis vadinosi „Eglė žalčių karalienė“¹, tą pačią lietuvių liaudies pasaką savo repertuare turėjo ir teatras *Bajka*². Šio lenkų teatro premjera įvyko 1940 m., kai mūsų kraštą užklupo pirmoji sovietinė okupacija. Tada teatrai buvo suvalstybinėti, o sovietų valdžią pakeitusi nacių okupacija juos uždarė. Taigi sparčiai profesionalėjusi lenkiškojo Vilniaus lėlininkų veikla buvo drastiškai nutraukta. Į uždarytų teatrų patalpas Arklių

¹ *Lietuvos lėlių teatrų premjerinės programos (1936–2000)*, sud. D. Krutulienė, Vilnius, 2001, p. 6.

² J. Hernik Spalinska, *Życie teatralne w Wilnie podczas II wojny światowej*, Warszawa: Instytut sztuki PAN, 2005, p. 199.

Mykolė Krinickaitė

gatvėje įsikėlęs teatras *Vaidila* imasi jam nebūdingos veiklos – šalia dramos pradeda rodyti ir lėlių spektaklius. 1941 m. gruodyje suvaidinta M. Krinickaitės režisuota „Eglė žalčių karalienė“ leidžia manyti, kad *Vaidilos* lėlininkai pasinaudojo būtent teatro *Bajka* baze ir galbūt iš dalies pakartojo šio teatro pastatymą. Iš recenzijų ir liudijimų matyti, jog teatrų spektakliai buvo panašūs: abu jie vyko „šopkos“ (*szopka*) tipo paviljone su šiam teatrui būdingomis lėlėmis ant lazdelių (*kukielka*); abiejuose spektakliuose vieni aktoriai tik valdė lėles, kiti tik „rečitavo“ tekstą, o į lėlių veiksmą įsiterpdavo dramos aktoriaus vaidinamas Pasakotojas (M. Krinickaitės spektaklyje jį vaidino Vladas Jurkūnas). *Bajka* teatre „Eglė...“ režisavusi Jadviga Badowska prisimena, kad dar iki M. Krinickaitės teatro pradžios Teodoro Bujnickio rašyti vaidinimo tekstai buvo išversti į lietuvių kalbą (!) ir kad *Bajka* savo „Eglė...“ su pasisekimu vaidino ir lenkų, ir lietuvių vaikams³. Galbūt *Vaidiloje* pasaką inscenizavusi M. Krinickaitė rėmėsi T. Bujnickio pjesė, bet palyginti jų negalima, nes kol kas nerastos...⁴

Antro M. Krinickaitės spektaklio „Du narsuoliai“ premjera įvyko 1942 03 29. Šiandien jau žinoma, jog pjesės autoriumi skelbtas J. Pagirys buvo išgalvotas⁵, kaip ir tai, jog pjesė sukurta pagal skandinavų pasaką. Taip teatras bandė nuo fašistinės cenzūros nuslėpti, jog vaidina tarybinio autoriaus Genadijaus Matvejevo kūrinį. Gal šią specialiai lėlėms rašytą pjesę M. Krinickaitė irgi paveldėjo iš *Bajkos*? Gal karas J. Badowskos trupę užklupo jau repetuojant G. Matvejevo kūrinį, tad M. Krinickaitė tik pratęsė jų darbą? Abejones sustiprina faktas, kad muziką lietuviškam G. Matvejevo pjesės pastatymui kūrė žymi lenkiškojo Vilniaus kultūrinio

³ J. Badowska-Muszynska, Jeszcze o niezwykłej wyspie kulturalnej, *Czerwony sztandar*, 1988 07 22.

⁴ Knygoje *Lėlė ir kaukė* (sud. A. Girdzijauskaitė, V.: Gervė, 1999) paskelbtame Daivos Pivoriūnaitės straipsnyje „Apie Mykolės Krinickaitės teatrą“ (p. 152) klaidingai teigiama, jog 1941 12 21 *Vaidiloje* buvo rodoma inscenuota Salomėjos Nėries pasaka. Tai paneigė šio spektaklio dalyvė Dana Rutkutė. S. Nėries poemą „Eglė žalčių karalienė“ M. Krinickaitė perkėlė į sceną tik 1945 02 11.

⁵ D. Gudavičiūtė, Vilniaus ir Kauno lėlių teatrai, *Lietuvių tarybinis dramų teatras: 1957–1970*, V., 1987, p. 304.

gyvenimo figūra – Tadeusz Szeligowski. Paprastai muziką *Vaidilos* spektakliams komponavo Julijonas Sinius, todėl „Dviejų narsuolių“ recenzijoje⁶ minima sulietuvinta lenkų muzikologo, dėstytojo, pianisto ir kompozitoriaus pavardė (T. Šeligauskas) verčia stebėtis. Nei iki tol, nei vėliau šis kompozitorius su *Vaidila* nebendradarbiavo, tai gal ir „Dviejų narsuolių“ muzika buvo kurta ne M. Krinickaitės, o J. Badowskos pastatymui, juolab kad karo išvakarėse teatras *Bajka* rengė naują premjerą lėlių teatrų apžiūrai Maskvoje, bet užbaigti nebespėjo⁷... Galėjo būti ir kitaip: apie 1932 m. vaidilietis J. Sinius pas T. Szeligowską studijavo kompoziciją⁸, tad autoritetingo muziko atsiradimą tarp lietuviško lėlių teatro kūrėjų galėjo nulemti ir asmeninė pažintis.

Beje, J. Badowska ir M. Krinickaitė irgi buvo pažįstamos – jos kartu mokėsi Miesto teatro studijoje (*Studia Teatralna przy Teatre Meijskim*). Jų bendravimą liudija faktas, kad vienteliame tarpukario Vilniaus lietuvių teatre *Vaidila*, kuriame M. Krinickaitė dirbo aktore, lenkaitė J. Badowska 1938 m. režisavo Michało Baluckio komediją „Aukso dievaičiai“ (*Pozłaczana młodzię*)⁹. Tuo metu jau veikė J. Badowskos ir jos vyro Władysława Badowskio įkurtas teatras *Bajka*¹⁰, todėl tikėtina, jog M. Krinickaitė pirmąsias lėlių pamokas gavo stebėdama jų spektaklius. Vokietmečio laikraščių recenzijose žinių apie M. Krinickaitės teatro ryšius su iki jos veikusiais Vilniaus teatrais nėra, o kad tokių būta, liudija J. Badowskos prisiminimai. Ji rašo, jog 1941–1944 m. dirbo *Vaidilos* teatre lėlių meistrė. Kai karas išskyrė Badowską šeimą, nacių okupuotame Vilniuje likusiai J. Badowskai teko ieškotis kito užsiėmimo. Kilo pavojus, kad ji bus prievarta išvežta darbams į Vokietiją, bet M. Krinickaitės dėka gavusi *Vaidiloje* lėlių meistrės pareigas ji tos grėsmės išvengė. Kartu į teatrą buvo priimta ir Jadwiga Hedemanowa, kuri iki tol darė lėles *Bajkos* spektakliams¹¹. Beje, „Dviejų narsuolių“ programėlėje¹² prie „lėlių judintojų“ įrašytos judviejų sulietuvintos pavardės (J. Badauskienė, J. Hedemanienė) rodo, jog J. Badowska ir J. Hedemanowa buvo visateisėmis M. Krinickaitės trupės narėmis, todėl šioje istorijoje reikia kalbėti ne apie konfrontaciją, o apie Vilniaus lėlininkų bendradarbiavimą.

Gavę patyrusias pagalbininkes lietuviško lėlių teatro kūrėjai galėjo drąsiau nerti į nežinomą jiems sritį. Karo metais režisierė M. Krinickaitė sukūrė tris lėlių spektaklius („Eglė žalčių karalienė“, „Du narsuoliai“ ir „Sigutė“), palankiai įvertinus recenzentų. Pastabų sulaukė pirmų dviejų spektaklių dailininkas Jonas Vilitis: jam priekaištauta, kad lėlės net „labai primityvios“, kad „dekoracijų kiek per didelis margumas“, bet sykiu teigta, kad „visumos kompozicija, be nurodytų kai kurių trūkumų, reikia laikyti vykusia“. Lietuviškų spektaklių vertintojai dar tik mokėsi recenzuoti lėlių vaidinimus, todėl verta atkreipti dėmesį į vokiečių kalba ėjusio laikraščio „Wilnaer Zeitung“ straipsnį (1943 11 06), pavadintą „Gyvasis pasakų pasaulis“ (*Lebendige Marchenwelt*). Straipsnio autorė Ilzė Šefer (Ilse Schafer), rašydama apie trečią M. Krinickaitės spektaklį „Sigutė“ (premjera 1943 02 16), vertino jį platesniame kontekste.

⁶ Spektaklio „Du narsuoliai“ recenziją žr.: *Vilniaus skrajojamas teatras VAIDILA*, sud. R. Kazlauskaitė V., 2001, p. 60–61.

⁷ J. Hernik Spalinska, op. cit., p. 140.

⁸ *Šiuolaikiniai Lietuvos teatro procesai*, konferencijos medžiaga, parengė Aleksandras Guobis, V., 2003. Remiuosi tame leidinyje publikuojamu Janinos Stankevičienės pranešimu „Julijonas Sinius ir tarpukario Vilniaus krašto lietuvių teatrinis gyvenimas“ (p. 107).

⁹ *Vilniaus skrajojamas teatras VAIDILA*, p. 170. Čia nurodoma sulietuvinta režisierės pavardė (J. Badovskaitė), bet pavardžių rodyklėje (p. 206) įrašyta ir Badowska.

¹⁰ M. Waszkiel, *Dzieje teatru lalek w Polsce*, W.: PAN, 1990, p. 174.

¹¹ J. Badowska, *Jeszcze o niezwykłej wyspie...*

¹² *Lietuvos lėlių teatrų premjerinės programos (1936–2000)*, p. 6.

Palyginusi Vilniaus lėlininkų darbą su vokiečių tradiciniu lėlių teatru bei Rygos lėlininkų pasirodymais, rašinio autorė buvo nustebinta aukšto M. Krinickaitės spektaklio meniškumo. Straipsnio pradžioje I. Šefer, neslėpdama savo skeptiško požiūrio ne tik į lėlių teatrą, bet ir į lietuvius (laikraštis tarnavo nacistams), prisipažįsta, kad nenoriai apsilankė „neišvaizdžiam Arklių gatvės name, kuriame, be įprasto „didžiojo“ (dramos) teatro, glaudžiasi ir „mažoji“ (lėlių) scena“, bet pamačiusi „meniškai vientisą lėlių spektaklį“ I. Šefer liko sužavėta. Ji rašė: „Betarpiškas <...> liaudies menas ir tarytum visai nepastebimos teatro techninės priemonės čia dar tebesijungia į tą idealią neperskiriamą vienovę, kuri mūsų didžiajame teatre <...> jau yra iširusi“. „Pasakose gali veikti ir nejudantis pasaulis, ir abstraktūs daiktai. Čia jų tikrovė tiesiog kerinti, todėl nereikia stebėtis, kad spektaklyje pasirodo aidas, miegas, naktis ir saulė, ir kai <...> Sigutė kalbasi su savo šuneliu ar karve, tas <...> vyksta taip natūraliai, tarsi kitaip negalėtų būti – tarsi mes, žmonės, būtume kažkokia nenatūrali šios kūrinijos atmaina“. Matome, kad jau tada M. Krinickaitei rūpėjo specifinė lėlių teatro kalba, nes jos „Sigutė“, pasak I. Šefer, tai ne „didysis“ teatras, perkeltas į lėlių vaidinimus, „jis gyvena pagal savus dėsnius, o pasaka, kurios veiksmas rutuliojasi prieš mūsų akis, ne „suvaidinama“ kaip (dramos) teatre, bet tampa gyva tikrove“. Straipsnio autorę sujaudino ir skaudi spektaklio tema, kad „gėriui tenka kartu kentėti su blogiu“, ir jo atmosfera. Ji rašė: „visas vaidinimas persmelktas švelnaus minoro, kuris suteikia spektakliui ypatingo grožio ir prie kurio nuostabiai dera spektaklio muzika“. Jei dėl ankstesnių M. Krinickaitės spektaklių autorystės dar liko neatsakytų klausimų, tai „Sigutės“ originalumas nekelia jokių abejonių. Šią Rugilės-Ramūnos slapyvardžiu pasirašytą M. Krinickaitės ir Valės Čepulytės pjesę statė *Vaidilos* bendražygių komanda. Režisierės M. Krinickaitės spektaklį „lydėjo truputį melancholiška ir labai melodinga J. Siniaus muzika“, o scenografiją „senojo lietuvių liaudies meno motyvais“ kūrė dailininkas Vladas Drėma. Beje, su lėlių teatru jis susidūrė dar mokydamasis Vilniaus Stepono Batoro universitete, kai dalyvavo studentiškuose *szopka akademicka* vaidinimuose ir kūrė jiems lėles. Taigi Vilniaus tradicijų gija driekėsi per „Sigutės“ pastatymą su tiesioginiu J. Badowskos bei J. Hedemanowos dalyvavimu ir studentiška V. Drėmos patirtimi. Lyg numanydama tą lietuviško teatro ir įvairiautės Vilniaus tradicijos jungtį I. Šefer savo straipsnį užbaigė tokiais žodžiais: „Tai, kas išaugo šiame teatre, dar tebeskleidžia motinos-žemės kvapą ir iškyla prieš mus kaip vientisa meninė visuma, dar nesąmoninga ir galbūt kaip tik todėl taip stipriai veikianti ir suaugusį, ir mažąjį žiūrovą“¹³.

Lietuviškame laikraštyje „Ateitis“ (1943 02 27) apie „Sigutę“ rašęs Stepas Vykintas spektaklį vertino kitaip. Jis teigė, jog „Sigutės“ premjeroje „<...> krito į akis spektaklio vieningumo stoka: J. Siniaus puiki muzika nustelbė žodinių artisto meną, dekoracijos savo dirbtinumu neišreiškė pasakos nuoširdžios dvasios, o lėlės vietomis buvo perdėm <...> nelietuviškos <...> dėl to, kad nebuvo vieningos lietuviškos dvasios“. Priekaištus spektakliui S. Vykintas pateikė kaip argumentą atskirti lėlių teatrą nuo *Vaidilos*. 1943 m. *Vaidilos* meno vadovu tapęs Balys Lukošius, atvirkiščiai, norėjo dar tvirčiau susieti lėlių teatrą su drama. Jam atrodė, kad vaidindami su lėlėmis dramos aktoriai greičiau supras spektaklio formos ir apibendrintai kuriamo personažo svarbą, to, anot B. Lukošiaus, trūko kamerinio-romantinio teatro kryptimi pasiryžusiai eiti *Vaidilai*. Naujasis vadovas ėmėsi reformuoti ir jam pavaldžią lėlininkų veiklą. Matydamas neslūgstantį žiūrovų susidomėjimą lėlėmis, kai „teatras vis pilnas ir pilnas, net po du spektaklius per dieną duodant“, B. Lukošius nutarė lėlių vaidinimus perkelti į didžiąją salę. Iki tol jie vyko 120 vietų salytėje antrame aukšte. Mažos ir nemechanizuotos M. Krinickaitės spektaklių

¹³ Straipsnį iš vokiečių kalbos vertė Rūta Jonynaitė.

lėlės veikė nedideliame, „šopkai“ būdingame paviljone. Pagal teatro tradiciją lėlių mastelis ir nesudėtinga konstrukcija harmoningai derėjo su kamerine paviljono erdve, bet perkėlus lėlių spektaklius į didžiąją salę teko atsisakyti šios teatro sistemos, o išdidingtos dekoracijos ir lėlės turėjo išsaugoti jau pastatytų spektaklių sprendimus. „Šopkos“ paviljoną B. Lukošius keitė į pirštinių lėlių širmą, o ant lazdų montuojamų lėlių mechanizmui siūlė panaudoti „marionetinių principą priešinga kryptimi“¹⁴. Regis, panašiai buvo bandžiusi atsitiktinius „šopkos“ lėlių judesius suvaldyti teatro *Bajka* dailininkė Irena Pikiel spektaklyje pagal Vladimiro Majakovskio poemėlę „Pasaka apie Petių, vaiką storą, ir apie Simą, kuris buvo plonas“¹⁵.

Spektaklių „didinimas“ kėlė M. Krinickaitės dailininkams ir kitokių užduočių. Iki tol lietuviškose recenzijose jie buvo pristatomi kaip dekoracijų ir ... kostiumų (ne lėlių!) autoriai. Tai reikštų, kad dailininkai lėlių beveik nekūrė: greičiausiai iš teatro *Bajka* kolekcijos jie rinkosi spektakliui tinkamų tipažų lėles ir jas perrengdavo. Tiesa, S. Ušinskas irgi perrenginėjo savo išpūdingų dydžių marionetes, bet tokiu būdu jis „citavo“ pats save, o M. Krinickaitės dailininkus galėjo pateisinti nebent tai, kad nedidelių „šopkos“ lėlių veidai buvo sunkiau įžiūrėti, todėl publikos akims svarbesni buvo kostiumai. Didindami jau sukurtų spektaklių lėles M. Krinickaitės dailininkai neišvengiamai turėjo ieškoti sprendimų visai lėlei.

Kol M. Krinickaitė buvo užimta spektaklių perkėlimu į didžiąją sceną, B. Lukošius ruošėsi su lėlėmis pastatyti Sofijos Čiurlionienės pjesę „Dvylika brolių juodvarniais lakstančių“. Jam atrodė, kad dramai rašyta S. Čiurlionienės pasaka „lėlių teatre suskambės vaizdingiau nei dramoje teatre“, nes „stiprūs veikalo optiniai motyvai duoda nemažų galimybių režisieriaus vaizduotei pasireikšti“, – rašė jis laiške dramaturgei¹⁶. Tuo spektakliu norėta pademonstruoti didžiosios scenos privalumus, todėl B. Lukošius planavo naudoti ir projekciją, kurią vadino „kinematografu“ arba „raganine lempa“¹⁷ (taip jis išsivertė lenkišką *latarnia czarnoksieska*, Europoje žinomą kaip *laterna magica*).

Didžioji salė provokavo ir kitokį vaidybos būdą. Pirmuosiuose M. Krinickaitės spektakliuose dalyvavę dramoje aktoriai tik rečituodavo tekstą, tuo tarpu didesnė scenos erdvė reikalavo, kad balsas būtų kartu su personažu, tad rečitatorius čia privalėjo lėlę valdyti pats. Šis būdas dramoje aktoriams pasirodė visiškai nepriimtinas. Jų pasipriešinimą vaizdžiai iliustravo vienos aktorės pasisakymas: „Na, koks ten mano darbas? – sakė ji. – <...> Bėgioju kaip beprotė po scenos dugną ir lėles judinu...“ Taip B. Lukošiaus reformos pradžią prisiminė Borisas Dauguvietis, recenzuodamas 1946 m. M. Krinickaitės premjerą „Kiškis drąsuolis“ (pjesė Dantutės Čiurlionytės)¹⁸. Tada privalomu pavyzdžiu LTSR lėlininkams jau buvo „geriausias pasaulyje Obrocovo lėlių teatras“, bet ne tai privertė B. Lukošių kuriam laikui atitraukti nuo lėlių. Jo pradėtą reformą sustabdė 1944 m. prie Vilniaus priartėję karo mūšiai, o išstumtos nacių kariuomenės vietą užėmusi sovietų valdžia *Vaidilą* išskaidė. B. Lukošiaus vadovaujama dramoje trupė buvo iškelta į kitas patalpas ir greit nustojo veikti, o Arklių gatvėje likę M. Krinickaitės lėlininkai tapo savarankišku Vilniaus valstybiniu lėlių teatru. Taip iš Vilniaus tradicijų kamieno išaugo lietuviško lėlių teatro šaka, kurios syvais minta 1958 m. B. Lukošiaus įkurtas ir jau penkiasdešimt metų gyvuojantis Vilniaus teatras *Lėlė*.

Gauta 2008 10 15
Parengta 2008 10 21

¹⁴ Balio Lukošiaus karo metų užrašai, Rožės Lukošūtės-Meškienės šeimos archyvas.

¹⁵ J. Hernik Spalinska, op. cit., p. 201.

¹⁶ Laišką žr.: *Balyš Lukošius*, sud. Aleksandras Guobis, V.: Matrica, 1995, p. 153.

¹⁷ Balio Lukošiaus karo metų užrašai, Šeimos archyvas.

¹⁸ B. Dauguvietis, „Apie lėlių teatrą“, rankraštis lietuvių k. ir mašinraštis rusų k., *Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus*, B. Lukošiaus fondas (be numerio).

RIMAS DRIEŽIS

The theatre of Mykolė Krinickaitė (1941–1944)

Summary

The history of the professional Lithuanian puppet theatre is quite short. Started in 1936, with the founding in Kaunas of Stasys Ušinskas' *Marionečių teatras* (*The Marionette Theatre*), it was extended in Vilnius where in 1941, adjacent to the drama theatre *Vaidila*, a group of puppeteers started to be active, led by Mykolė Krinickaitė. Ušinskas' theatre had a short life; on the other hand, the activities of Krinickaitė went into a full swing; in 1944 it became the Vilnius Puppet Theatre and continued even up to 1949.